

УКРАЇНСЬКА ГОСПОДАРСЬКА АКАДЕМІЯ В ПОДЕБРАДАХ

Стаття присвячена історії утворення, діяльності та реорганізації одного з вищих учбових закладів (за нашими поняттями, за тогочасними чехословацькими – високими), заснованих українською еміграцією на території міжвоєнної ЧСР – Української господарської академії в Подебрадах (УГА).

Ключові слова: Чехословаччина, українська еміграція, Українська господарська академія в Подебрадах, вища освіта, видавнича діяльність, громадське та спількове життя, Український технічно-господарський інститут позаочного навчання.

Статья посвящена истории образования, деятельности и прекращения таковой одного из высших учебных заведений украинской эмиграции в Чехословакии – Украинской хозяйственной академии в Подебрадах.

Ключевые слова: Чехословакия, украинская эмиграция, Украинская хозяйственная академия в Подебрадах, высшее образование, издательская деятельность, научное общество (объединение), Украинский технико-хозяйственный институт заочного обучения.

The article is devoted to the history of foundation, activity and cessation of one of the higher educational institutions of Ukrainian emigration in Czechoslovakia – the Ukrainian economic academy in Podebrady.

Keywords: Czechoslovakia, Ukrainian emigration, Ukrainian economic academy in Podebrady, higher education, publishing activities, learned society, Ukrainian Technical-Economic Institute of Distance Education.

УГА була політехнічною учбовою установою. Вона випускала інженерів різних фахів. Коли довідаєшся, що то були за спеціальності, то відразу ж спадає на думку, як були б доречними її випускники нинішньому народному господарству України. Якщо перераховувати всі ті спеціальності, за якими готувала академія своїх студентів, то це зайняло б багато місця. Тому візьмемо за приклад тільки один з факультетів – інженерний. Він готував фахівців в царині цукроваріння, ферментаційної хімічної промисловості (гуральництво, броварство, виробництво дріжджів, оцту, вина, оброблення шкіри, технології туків, дерева), а також спеціалістів в галузі переробки тощо.

Коли ж виник задум заснувати таку інституцію? Думка створити школу політехнічного напрямку виникла у 1920 р. в таборі для інтернованих вояків українських армій у Тарнові (Польща). Саме тут перебувало евакуйоване Міністерство земельних справ Української Народної Республіки, котре мало розроблений план навчання для факультетів Київської сільськогосподарської академії. Ці програми хотіла використати у 1922 р. Спілка українських інженерів і техніків сільського господарства для організації Агрономічно-лісової академії у згаданому таборі. Однак проект реалізувати не вдалося, оскільки польський уряд ліквідував табір.

Та все ж намір не загинув. Його втілення підхопив Український громадський комітет (УГК), який виходив з того, що потрібне фізичне, моральне й культурне врятування української молоді в еміграції, а також підтримка й захист української інтелігенції. УГК прийняв рішення вжити всіх заходів до згуртування найширших

дійових сил української еміграції для культурно-національної праці з метою використання перебування за кордоном для виховання молодого покоління на основі європейської освіти і збудування за кордоном осередків української культури [1, с. 4].

Для виконання прийнятих рішень УГК на загальних зборах від 31 січня 1922 р. обрано спеціальну організаційну комісію. У її склад входили лісовод М.Ю. Шаповал (він же голова УГК), письменник і педагог Н.Я. Григорієв, доценти Б.П. Матюшенко і О.К. Мицюк, інженер-лісовод М.К. Косюра, кооператор Б. Мартос, вчений-економіст С.І. Гольдельман і педагог І.С. Паливода.

Спочатку планувалося, що ця технічна школа мала складатися з двох відділів і як окремий підрозділ повинна була входити до Українського вільного університету в Празі. Та організаційна комісія, ознайомившись зі станом справ, прийшла до висновку, що потрібно створювати окрему вищу школу, самостійну як коштами, так і управлінням.

Своє існування Українська господарська академія в Подєбрадах розпочала 22 квітня 1922 р. Скромно розгорнула вона свою діяльність: з малою кількістю і викладачів, і навчальних засобів. То були сім членів першої професорської ради, два канцелярські співробітники, друкарська машинка, папір та олівці і декілька кімнат у колишньому готелі «U krále Jiřígo». У розпорядженні викладацького складу не було ні таблиць, ні збірок, ні жодної фахової книги, ні одного українського підручника [2, с. 3]. У той же час українська політехніка структурно складалася з семи відділів і мала перед собою значні цілі щодо розвитку наукових дисциплін та підготовки кваліфікованих інженерів в галузях сільського господарства, лісівництва, хімічної технології, гідротехніки, економіки, кооперації й статистики. Тож щодо завдань УГА в § 1 її статуту говориться, що цілями інституції є «підготовлення своїх слухачів до самостійної господарської та технічної праці, дослідчої, творчої, проектної, організаційної, виконавчої та адміністративної у всіх галузях агрономії, лісівництва, технології, межової справи, гідротехніки, економіки, статистики та кооперації. Академія має підпирати науковими дослідженнями та мистецькою працею розвиток наук та умінь і дбати про технічний, сільськогосподарський та промисловий поступ Українського народу та цілого людства» [3, с. 5].

Виходячи з цих цілей, академія мала три окремих факультети: 1. Агрономічно-лісовий, що, у свою чергу, поділявся на два відділи: а) агрономічний та б) лісовий; 2. Економічно-кооперативний з трьома відділами: а) економічним; б) кооперативним та в) статистичним. Економічний відділ ділився ще на чотири підвідділи: 1) банківсько-комерційний; 2) промисловий; 3) місцевого самоврядування і 4) консульської служби і торговельної агентури. 3-м факультетом був інженерний з двома відділами: а) гідротехнічним та б) хіміко-технологічним.

В академії було загалом 59 кафедр. По факультетах вони розподілялись наступним чином: при агрономічно-лісовому факультеті – 19 кафедр, при економічно-кооперативному – 20 та при інженерному – 20.

Курс навчання в академії спочатку був трьохрічним, та з 1924 р. став чотирьохрічним і складався з чотирьох семестрів.

Тих, хто мав пройти навчальний період, поділяли на дві категорії: дійсних студентів та вільних слухачів. Основну частину тих, хто навчався, складали дійсні студенти. Вільних слухачів було небагато. Прийом до УГА відбувався всього шість разів, і до академії було прийнято загалом 786 осіб. За національним складом, зрозуміло, більшість студентів були українцями (448 осіб). Серед інших національностей були представлені росіяни, білоруси, євреї, чехи, болгари.

На порах існування господарської академії українська молодь для навчання приїжджала головно з-за меж етнічно українських земель, в основному з Чехословаччини, а також з Австрії, Болгарії, Латвії, Німеччини, Польщі, Румунії та інших

країн. Під кінець прийомів до УГА, у 1926-1927 роках, почали вступати також абітурієнти із західноукраїнських земель.

Навчальне завантаження було дуже напруженим. Безпосередньо на навчання студенти, на окремих відділах, витрачали 50-60 годин на тиждень і це при тому, що під час цього періоду вони повинні були працювати з повною віддачею. Загалом же, наприклад, на статистичному відділі економічного факультету потрібно було здати іспити і заліки з 62 дисциплін, а на кооперативному відділі того ж факультету – 70 і, крім того, написати дипломну роботу [3]. За час навчання студенти мусили переробити вправи в різноманітних лабораторіях. На хіміко-технологічному відділі то були завдання в цукроварній, ферментаційній хімічній технології, технічній мікології. Крім того, була праця в спеціальних лабораторіях. Робота там являла собою самостійну наукову діяльність аналітичного та синтетичного характеру. Після проходження всіх дисциплін і виконання лабораторних робіт, студенти готували дипломні праці. У них вони, наприклад, розробляли проекти фабрик та повного обладнання їх устаткуванням з детальним кресленням та розрахунками.

Думаю, що немає потреби перераховувати всі дисципліни, котрі вивчались в академії. Достатньо зупинитись на назвах деяких суспільних наук. Юнаки і дівчата (останніх було 51-а за роки існування УГА) студіювали українську і чеську мови, політекономію, законодавство (спеціальне), історію кооперації, новітню історію, деякий час історію України та інші.

Навчання в академії проводили висококваліфіковані професори, доценти, лектори, асистенти. Були також і інші наукові та технічні сили. Впродовж 1922-1932 років в українській політехніці працювало 118 викладачів. З них 31 професор, 19 доцентів, 21 лектор і 21 асистент. Окрім українських фахівців, яких було 92 особи, працювали чеські професори і спеціалісти.

Серед українців, що викладали в УГА, можна назвати таких професорів, як Максим Славінський – новітня історія, Василь Біднов – історія України, Оттон Ейхельман – адміністративне та міжнародне право, Федір Щербина – статистика, Іван Горбачевський – органічна хімія, Володимир Старосольський – державне право та інших. Поміж чеських викладачів знаходимо імена професорів Яна Граського – водно-санітарна техніка, Теодора Єждіка – використання водної енергії, Рудольфа Кукача – будівельна механіка, залізобетон й інших.

Деякі з педагогів академії працювали в інших високошкільських установах: Українському вільному університеті та Українському високому педагогічному інституті. Таке прагнення до роботи викладачів можна зрозуміти. Крім творчого натхнення, був інтерес і до збільшення фінансового достатку. Оклади педагогів в усіх названих навчальних установах були ненормально низькими. Так, в УГА місячна платня професора рівнялася близько 48 долларам США, доцента – 41 долар і так далі за спадною. Не можна не сказати, що у сьогоднішніх професорів, доцентів, наукових співробітників всіх рівнів в Україні фінансові справи ще більш ненормальні.

Окрім викладацької роботи, педагоги академії активно працювали над написанням підручників зі своїх дисциплін українською мовою. Особливо цим відзначалась початкова доба існування подебрадської політехніки. У ті часи то було одне з основних завдань академії, і її працівники вживали всіх можливих заходів для виконання цієї важливої роботи. Вчені гідно вправились з відповідальним завданням. За перші чотири-п'ять років було підготовлено 165 підручників на 1 722 нормальних друкованих аркушах (40 тисяч друкованих знаків на аркуші) [4, с. 5]. Таким чином виходило, що майже кожного тижня з'являвся у світ один підручник. Потрібно зазначити, що то були, за рідким виключенням, піонерські видання. Тобто це були перші підручники зі своєї галузі українською мовою.

Всього ж за перше десятиріччя існування УГА її лекторський персонал видав 698 різноманітних наукових публікацій – монографій, підручників, посібників, рефе-

ратів, розвідок і тому подібне. Основна частина цих видань була українською мовою. Крім того, близько чверті публікацій вийшли іншими мовами: чеською, німецькою, англійською, іспанською та сербською. Окремих книжок було видано 229 загальним розміром 2 149 друкованих аркушів. З цих книг переважна більшість (157) була видана літографічним способом, 35 – у формі скрипт і всього 37 вийшло друком. Таке відношення пояснюється тільки станом коштів. Також велика кількість публікацій з'явилася поза видавничою діяльністю Української академії.

Великим здобутком працівників академії були «Записки УГА», що почали виходити у 1927 р. Всього їх було видано три томи в семи випусках, у яких було розміщено 65 наукових праць вчених української політехніки.

Через брак коштів багато праць, написаних персоналом УГА, залишилися невиданими. У рукописах лишилися й 485 дипломних праць та проектів, 48 лабораторно-експериментальних праць випускників, 672 доповідей зачитаних на семінарах УГА й інших досліджень [5, с. 161-162].

Не дивлячись на велике навчальне та викладацьке завантаження і студентів, і викладачів, у Подєбрадах велося інтенсивне громадське та спілкове життя. Академія за перших три роки існування буквально обросла численними спілками та товариствами. То були організації як наукового характеру, наприклад, агрономічне товариство та товариство з розповсюдження кооперативної освіти, так і ті, що торкалися інших сфер життя: кооперативні організації, спілка бджолярів, кілька музичних об'єднань та багато інших.

Чим займалися ці створення? Тут можна навести приклад хіміко-технологічного гуртка. Існував він з 1924 р. і об'єднував у своїх лавах хіміків УГА як професуру, так і студентів. Діяльність гуртка, головним чином, складалася з підготовки і читання наукових доповідей, організації екскурсій у фабричні центри (здебільшого безкоштовних для членів гуртка), передплати фахових журналів [6].

Всього ж за роки існування господарської академії в Подєбрадах існувало 50 різних організацій. З них 9 утворень були науково-професійними та фаховими, 10 – культурно-просвітними, 12 – культурно-економічними, 19 – суто культурними, мистецькими та спортивними. Ось назви ще деяких з тих гуртків: товариство українських економістів, агрономічне товариство, спілка українських техніків сільського господарства, академічна громада, кооперативний фонд ім. В. Доманицького, бібліотечний гурток та інші [5, с. 163-164].

Значне місце в підвищенні ефективності праці викладачів і студентів займала бібліотека. Книгозбірня УГА була одною з небагатьох закордонних установ, що мала великий матеріал для вивчення господарства України.

Поповнення бібліотеки книгами проходило постійно. На 1-е січня 1931 р. фонд книгосховища налічував 28 845 томів книг 17 002 назв. За своїм змістом 90 відсотків всіх книг стосувалися тих предметів, що викладались в академії. Найбільша ж кількість томів стосувалась соціально-економічних питань. Вона налічувала 46,2 % назв всіх книжок. Що ж стосується мов, якими були написані книги з бібліотеки УГА, то вони розподілялись наступним чином: 27 % російською мовою, 22 % – українською, 21,3 % – німецькою, 11,5 % – чеською, 9 % – англійською, 7 % – французькою і 2,2 % – іншими мовами.

Крім бібліотеки існували й інші навчально-допоміжні установи, спираючись на які студенти і слухачі мали можливість знаходити потрібний матеріал для своїх студій та виконувати практичні справи. Під час повнокровного функціонування академії то були 33 кабінети, 14 лабораторій, 2 ферми, 1 лісовий розсадник, 2 навчальні кооперативи, 1 метеорологічна станція, 1 тракторний гараж і тому подібне [3, с. 24-25].

Спираючись на всі чинники, про які йшла мова вище, за весь час існування УГА її закінчило й інженерний титул здобуло 559 осіб. Щодо дипломів зі спеціальностей, то вони розподілялись таким чином – інженерів-економістів – 167, інженерів-

агрономів – 125, інженерів-гідротехніків – 117, інженерів-лісівників – 92, інженерів-хіміків-технологів – 58. Випускники академії працювали в 16 країнах світу: Аргентині, Бельгії, Болгарії, Бразилії, Канаді, Китаї, Литві, Люксембурзі, Німеччині, Польщі, Радянській Україні (5 осіб), Румунії, США, Франції, Чехословаччині, Швейцарії. Найбільше їх, зрозуміло, було в ЧСР та довоєнній Польщі (у тому числі й на українських землях).

Плідно працювала Українська політехніка, але для її існування з 1927 р. настали важкі часи. Внаслідок економічної кризи почалося систематичне скорочення асигнувань на всі еміграційні акції чехословацького уряду. Зрозуміло, що ця непопулярна серед емігрантів міра поширилася і на діяльність УГА. Називалися емігрантськими колами й інші причини зменшення коштів для академії, серед них згадувалися діяльність держав, ворожих до справ національного відродження українського народу, і прояв неприхильності до УГА міністра хліборобства ЧСР доктора Срдітки. Самі ж педагоги політехніки в особі професора С. Гольдельмана з причин скрути висловились так: «Менш за все сміємо ми нарікати на Чехословацький Уряд за цю нашу сумну долю (закриття УГА – О.П.). Навпаки, мусімо з почуттям щирої подяки признати рідкий в міжнаціональних стосунках факт щирої допомогової акції з боку Чехословаччини українським втікачам, що опинилися на її теренах» [7, арк. 10] Та як би там не було, у 1928 р. Міністерство хліборобства ЧСР, у ведення якого перед тим перейшла академія від Міністерства закордонних справ, заборонило господарській академії подальший прийом нових студентів та поставило перед керівництвом УГА завдання щодо повільної ліквідації її до кінця 1931/32 навчального року, коли повинні були закінчити повний курс навчання слухачі останнього прийому.

Після цього почалися активні пошуки шляхів для відвернення закриття політехніки. Окрім викладачів УГА, до акції приєдналися українські парламентарії у Польщі, які звернулися до чеського консула у Варшаві з проханням не допустити закриття академії. Також митрополит Андрій Шептицький надіслав листа до лідера чеської католицької партії мон. Шрамека та заступника прем'єр-міністра уряду ЧСР. Однак ці спроби не мали позитивних результатів.

З вищенаведеного стає зрозумілим, що головною проблемою щодо існування УГА виступала відсутність коштів для утримання цієї інституції. Щоб функціонували три факультети з сімома відділами потрібно було мати як мінімум 1 мільйон 900 тисяч корун чехословацьких. Ініціативу щодо їх знаходження і т. ч. справу з подовження життя УГА взяли у свої руки викладачі академії. На професорській раді від 15 травня 1931 р. вони прийняли рішення створити Товариство для утримання Української господарської академії в ЧСР, котре мало стати пайовою організацією. Це означало, що кожен, будь-то колектив чи окрема особа, хто підтримує цілі товариства, повинен був брати один або кілька паїв. Ціна одного паю встановлювалася в розмірі 100 доларів, котрі можуть вноситися до скарбниці товариства впродовж десяти років, але не менше, ніж по 10 доларів щорічно.

21 квітня 1932 р. був затверджений статут Товариства прихильників Української господарської академії, діяльність якого дала змогу відстрочити дату закриття УГА на три з половиною роки. Українська політехніка припинила своє існування 31 грудня 1935 р.

Говорячи про історію закриття академії, потрібно зауважити, що вона має своєрідний кінець. Всі вищі (високі) учбові заклади української еміграції в Чехословаччині відчували на собі фінансову скруту. Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова ця обставина призвела до закриття. Український вільний університет в Празі з великими труднощами вижив і продовжував навчати студентів на стаціонарі. Що стосується Української господарської академії а Подебрадах, то вона трансформувалася в Український технічно-господарський інститут позаочного навчання

(УТГІ), який почав функціонувати ще при існуванні УГА, з 1932 р. При цьому інститут не мав претендувати на будь-яку фінансову підтримку з боку уряду ЧСР. Керівництво УТГІ перебрала до своїх рук Спілка професорів УГА.

В основу навчального процесу технічно-господарського інституту були покладені програми академії. До роботи в інституті перейшли професорські кадри УГА. Чого не залишилося, то це аудиторного навчання студентів і всього, що з цієї обставини випливало.

Звідки ж бралися кошти для існування УТГІ? Вони формувалися з платні від студентів-заочників за навчання та надходжень від Товариства прихильників УГА, а також добровільних пожертвувань. Те, що попадало до інституту, витрачалося, в основному, на утримання технічного персоналу (канцелярія, видавництво), на видання підручників і поштові видатки, котрі були пов'язані з шкільним листуванням і розсилкою навчальної літератури. Педагоги, як і адміністративний персонал (дирекція, керівники відділів і т. п.), за свою працю нічого не отримували. І це не дивлячись на те, що їх матеріальне становище було тяжким. Бо фінансова підтримка, яку видавав професорам Червоний Хрест, з 1938 р. була зведена до мінімуму і дорівнювала 400 кчс у місяць холостим і 600 кчс – одруженим.

Що ж стосується майна академії, то найбільш цінне було передане до різних чехословацьких шкіл та культурних інституцій. Бібліотека, наприклад, налічувала в собі близько 30 тисяч назв фахової літератури і була депонована Чехословацькій хліборобській академії в Празі.

Підводячи підсумки щодо існування УГА і говорячи про її значення, хотілося б привести слова директора УТГІ професора Л. Бича: «Головне значіння Академії – це те, що вона була єдиною українською високою політехнічною школою по цей бік Збруча. Але цим її значіння не обмежувалося. Вона була не лише школою й центром наукової діяльності, але також одним із видатніших українських громадських і культурних центрів в найширшому розумінні. Біля гуртувалися десятки наукових, культурно-просвітніх, мистецьких, економічних, професійних та спортивних організацій, що своїми зв'язками зі співзвучними їм чужинськими організаціями пропагували українську національну справу. За складом своєї професури й студентства УГА була соборно-українською установою й чимало сприяла зміцненню ідеї духовної соборності української нації» [7, арк. 45].

Джерела та література

1. Українська господарська академія в ЧСР. – Прага, 1923.
2. Свято Подебрадської академії. – Подебради, 1932.
3. Українська господарська академія. – Прага – Подебради, 1932.
4. Добриловський М. Фахово-літературна чинність Української господарської академії. – Подебради, 1932.
5. Наріжний С. Українська еміграція. Ч. 1. – Прага, 1942.
6. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 5, спр. 14.
7. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 3, спр. 1.